

Алла Киридон,

доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», заслужений діяч науки і техніки України.

Alla Kyrydon

Doctor of History, Professor, Director of the State Scientific Institution «Encyclopedic publishing»
Honored Scientist of Ukraine.

Сергій Троян

доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету

Serhiy Troyan

Doctor of History, Professor, Professor of the Department of International Relations, Information and Regional Studies of the National Aviation University

ГРУЗІЯ–2008 – УКРАЇНА–2014: ЗАПАРАЛЕЛЕНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ СТРАТЕГЕМ

(Киридон А., Троян С. ГРУЗІЯ-2008 — УКРАЇНА-2014: ЗАПАРАЛЕЛЕНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ СТРАТЕГЕМ // Україна і Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності. До століття встановлення дипломатичних відносин: Збірка наукових праць / Упоряд. І.Матяш, Т.Путкардзе; Вступ. сл.: В.Смолій, І.Долгов. Інститут історії України НАН України, Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. К.: Інститут історії України, 2018. С.124–141)

Резюме. Дезінтеграція та розпад Радянського Союзу і прагнення Російської Федерації як спадкоємиці СРСР повернути собі статус повноцінного наддержавного міжнародного актора визначило особливості генези та еволюції інтеграційних процесів на пострадянському просторі у контексті становлення нової – постбіполярної – системи міжнародних відносин. Пріоритетність для Росії геополітичної складової і активна реалізація концепції по формуванню альтернативного – євразійського – центру впливу веде до розгляду Москвою пострадянського простору як зони своїх «легітимних» життєво важливих інтересів, до прагнення підпорядкувати Кремлю євразійський простір всупереч міжнародному праву і волі суверенних держав. Фактична безкарність Росії за події серпня 2008 року стала вагомим чинником її політичних і військових дій щодо України як ще однієї ключової сфери в геополітичному пасьянсі Кремля в 2014 – 2017 рр. Події 2008 р. в Грузії та 2014 – 2017 рр. в Україні свідчать про запаралелення російських стратегем і початок того, що Росія вдалася до наймасштабнішого геополітичного проекту з часу руйнування Берлінської стіни, розпаду Радянського Союзу і світової системи соціалізму. Серпневий 2008 року конфлікт на Кавказі та «гібридна» війна проти України з 2014 році стали віхами в боротьбі Росії за пострадянський простір і створили серйозну загрозу руйнації всієї системи міжнародних відносин.

Ключові слова: Україна, Грузія, Російська Федерація, стратегеми, міжнародні відносини.

ალა ნიკოლოზის ასული კირიდონი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, სახელმწიფო სამეცნიერო დაწესებულება - „ენციკლოპედიური გამოცემის“ დირექტორი, უკრაინის მეცნიერებისა და ტექნიკის დამსახურებული მოღვაწე

ტროიან სერგო სტანისლავის ძე - ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ეროვნული საავიაციო უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობების, ინფორმაციისა და რეგიონალური კვლევების კათედრის პროფესორი (ქ. კიევი)

საქართველო-2008-უკრაინა - 2014: რუსული სტრატეგიების პარალელიზმი

რეზიუმე. საბჭოთა კავშირის დაშლამ და დეზინტეგრაციულმა პროცესებმა, რუსეთის ფედერაციის, როგორც სსრ კავშირის სამართალმემკვიდრის მცდელობამ - დაიბრუნოს საერთაშორისო მოთამაშის სრულფასოვანი სტატუსი, საერთაშორისო ურთიერთობებში ახალი, პოსტბიპოლარული სისტემის ჩამოყალიბების კონტექსტში განსაზღვრა ინტეგრაციული პროცესების გენეზისისა და ევოლუციის თავისებურებანი. რუსეთისათვის პრიორიტეტული გეოპოლიტიკური სტრატეგიის -ალტერნატიული ევრაზიული ცენტრის ჩამოყალიბების კონცეფციის რეალიზაცია მოსკოვის მიერ განიხილება, როგორც თავისი „ლეგიტიმური“ ზონის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ინტერესი. შესაბამისად, ეს არის მცდელობა საერთაშორისო სამართლის ნორმებისა და სახელმწიფოთა სუვერენული უფლებების უგულებელყოფით კრემლს დაუქვემდებაროს პოსტსაბჭოთა სივრცე.

2008 წლის აგვისტოს მოვლენების გამო რუსეთის დაუსჯელობა იქცა უკრაინის წინააღმდეგ მისი პოლიტიკური, საინფორმაციო და სამხედრო ქმედებების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად. 2008 წლის მოვლენები საქართველოში და 2014-2017 წლების მოვლენები უკრაინაში ადასტურებს

რუსეთის დანაშაულებრივ მისწრაფებას - ბერლინის კედლის დანგრევის, საბჭოთა კავშირის დაშლისა და მსოფლიო სოციალისტური სისტემის დაშლის შემდეგ ყველაზე მასშტაბური გეოპოლიტიკური პროექტის რეალიზაციისა. 2008 წლის აგვისტოს კონფლიქტი კავკასიაში და „ჰიბრიდული“ ომი უკრაინის წინააღმდეგ, რომელსაც აწარმოებს რუსეთი 2014 წლიდან, იქცა სერიოზულ საფრთხედ საერთაშორისო თანამშრომლობის მთელი სისტემისათვის.

საკვანძო სიტყვები: უკრაინა, საქართველო, რუსეთის ფედერაცია, სტრატეგია, საერთაშორისო ურთიერთობები.

*Alla Kyrydon,
Serhiy Troyan.*

GEORGIA-2008 – UKRAINE-2014: THE PARALLELISM OF RUSSIAN STRATEGISTS

Summary. *Disintegration and collapse of the Soviet Union and the desire of the Russian Federation as the successor to the Soviet Union to regain the status of a full-fledged international actor supranational features identified genesis and evolution of the integration processes in the post in the post-soviet area context of the formation of a new – post-bipolar – the system of international relations. Priority for Russia’s geopolitical component and active implementation of the concept of forming an alternative – Eurasian – center of influence leads to consideration of Moscow’s post-soviet area as their “legitimate” vital interests. The August 2008 conflict in the Caucasus and “hybrid” war against Ukraine in 2014 were milestones in the fight against Russia for the post-soviet area and created a serious destruction of the entire system of international relations.*

Historical experience shows that none of the previous international systems based on trying to unilateral domination of one superpower or, conversely, a multi-polar world, not guaranteed nor stability or lasting peace. Meanwhile in the world of political science notable is the increase in pessimism regarding the possibility of at least some consolidation of the international system.

Key words: *Ukraine, Georgia, Russian Federation, stratagems, International Relation.*

У результаті розпаду радянського блоку і краху біполярності на міжнародній арені світ з рубежу 80-90-х років XX ст. вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, що відповідним чином позначається на нестабільності її регіональних і периферійних вимірів, доказом чого слугують військові дії або війни на території колишньої Югославії, Іраку, Афганістану, Сирії, Грузії, а останнім часом і України. На думку сучасного західного дослідника Мартіна ван Кревельда, треба відмовитися від розуміння війни в трактуванні Карла фон Клаузевіца і сприймати її в дусі неполітичного конфлікту – «конфлікту низької інтенсивності»¹, суть якого полягає в тому, що високотехнологічним військам протистоять слабо озброєні, але надмотивовані державні та недержавні об'єднання, для яких війна виступає не засобом, а ціллю. З точки зору професора Лондонської школи економіки Мері Келдор² цілі цих воєн обґрунтовані не стільки геополітичними, національними чи ідеологічними інтересами, а насамперед політичною ідентичністю як знаряддям політичної боротьби і формою політичної мобілізації. У цьому сенсі сучасні війни, етнічні чистки, геноцид розглядаються нею як «інструменти проведення політики ідентичності»³. Такі типологічні характеристики сучасних воєн ми спостерігаємо, зокрема, і на прикладах збройних конфліктів на просторі колишнього СРСР.

Дезінтеграція та розпад Радянського Союзу і прагнення Російської Федерації як спадкоємиці СРСР повернути собі статус повноцінного наддержавного міжнародного актора визначило особливості генези та еволюції відповідних дій офіційного Кремля на пострадянському просторі у контексті становлення нової – постбіполярної – системи міжнародних відносин. Зазначимо, що концептуально пострадянський простір розглядається офіційною Москвою як «природна зона міждержавної інтеграції Росії». Принагідно зауважимо, що ще 1997 р. російські політологи К. Затулін і А. Мігранян запропонували здійснювати керування пострадянським простором шляхом маніпулювання конфліктами на його території. При цьому Кремль

чітко усвідомлює ризик поширення інтеграційних процесів на пострадянський простір, коли нові незалежні держави «будуть включені у периферію інших центрів інтеграції, в рамках яких вони розвиватимуться абсолютно за іншим вектором»⁴. Не дивно, що згідно з національними інтересами Росії утверджується теза про невідповідність російським економічним інтересам європейської моделі економічної інтеграції.

Ці обставини й підходи зумовлюють найважливіший принциповий наслідок. Суть його полягає в активній розробці концепції формування навколо Росії альтернативного – євразійського – центру впливу. Пріоритетність для Росії геополітичної складової, як визначального чинника стимулювання, прискорення і скерування у відповідному руслі інтеграційних процесів на переважній частині пострадянського простору, веде до намагання Москви розглядати його як зону своїх «легітимних» життєво важливих інтересів. Доказів цього останнім часом не бракувало, а особливо наочно відповідні положення були продемонстровані політикою Кремля у контексті реакції на Європейську Революцію, Революцію Гідності та повалення правлячого режиму В. Януковича в Україні (події 21 листопада 2013 – 21 лютого 2014 рр.). Російська Федерація фактично розв'язала проти України неоголошену війну, здійснивши у формі анексії окупацію Криму, провокуючи і всіляко підтримуючи незаконні збройні формування сепаратистів на Донбасі (Луганська і Донецька області).

З самого початку, тобто з рубежу лютого – березня 2014 року, такі дії Росії призвели до окупації Криму й до силового протистояння на Сході з усіма ознаками війни. У бойових зіткненнях задіяні добре організовані загони озброєних сил – армія, нацгвардія, інші силові відомства двох сусідніх держав. При цьому, як відзначають дослідники, не має принципового значення спосіб їх комплектування: строкова служба або служба за контрактом, добровольці чи найманці, відпускники або відряджені, тимчасово звільнені зі збройних сил або ті, хто «заблукав»⁵. Використовується важка техніка (танки, БТР, БМП, артилерія, в тому числі самохідна, мінометна, реактивна), авіація, ракети,

системи ППО і ПТО. Облаштовані укріпайони, зокрема, під Савур-Моголою, Маріуполем, Мар'їнкою, заміновані танконебезпечні ділянки.

Наявне руйнування промислових підприємств і житлових будівель, об'єктів інфраструктури, зокрема йдеться про Донецький міжнародний аеропорт імені С. Прокоф'єва вартістю 1,5 млрд. дол., Вуглегірську ТЕС, електростанцію в м. Щастя, газопровід в Ясиноватій, водопровід у Луганській, промзону в Авдіївці тощо. Через державний кордон України безконтрольно переміщуються люди, зброя і боєприпаси. Є заручники, полонені та біженці, убиті й поранені, причому як серед військовослужбовців, так і серед нонкомбатантів. За даними ООН, тільки з середини квітня по 18 листопада 2014 року на Сході України було вбито 4317 і поранено 9921 осіб⁶.

Безвідповідальні протиправні дії та гібридна війна Росії проти України підірвали фундаментальні засади міжнародної безпеки і права, загрожуючи зруйнувати всю сучасну постбіполярну систему міжнародних відносин⁷. Оборонні дії України дипломатичного та воєнного характеру й антиросійські санкції Заходу поки що недостатні для вирівнювання ситуації і повернення її в кероване міжнародно-правове русло. Усе це актуалізувало проблему ролі локальних і регіональних конфліктів і їх подолання в сучасному світі. Одним із таких нещодавніх конфліктів, уроки якого надзвичайно важливі в контексті сьогоденних подій в Україні та довкола неї, є п'ятиденна російсько-грузинська війна 8 – 13 серпня 2008 року.

З точки зору характеристики геополітичної ситуації у рамках «постміжнародних відносин нового глобального безпорядку» й операційного пояснення нових підходів до ведення військових дій її можна класифікувати як «конфлікт низької інтенсивності». В сучасній геополітиці таке протистояння визначається як «військове зіткнення нижче порогу стратегічної війни, без підключення основних військових сил конфліктуючих сторін»⁸. Значення та наслідки російсько-грузинського збройного конфлікту вийшли далеко за межі локальної військової операції. Вони зі всією очевидністю проявилися на регіональному та глобальному рівнях і мали суттєве значення, але, на жаль, без

належної оцінки та відповідних уроків і для України, її політичних сил і громадськості. Водночас фактична безкарність Росії за події серпня 2008 року з-поміж інших стала вагомим чинником її політичних і військових дій щодо України як ще однієї ключової сфери в геополітичному пасьянсі Кремля 2014 – 2017 рр. З огляду на зазначене, аналіз військового конфлікту на Кавказі в серпні 2008 року з екстраполяцією на сьогоденні події російсько-українського протистояння зберігає свою актуальність.

У контексті аналізу порушеної проблеми прагнемо зупинитися на розкритті таких основних аспектів: перший – поняття стратегіми і стратегемності сучасного російського геополітичного мислення; другий – російська концептуалізація пострадянського простору і причини локальних конфліктів; третій – Кавказ і Україна як ключові зони в боротьбі Росії за пострадянський простір; четвертий – Україна: як протидіяти російському стратегемному підходу?

Категорія стратегема водночас має як древньогрецьке коріння (дав.-гр. *στρατήγημα* – «військова хитрість»), так і китайське походження в формулюванні «стратагема». Загалом це – певна ідея, стратегія поведінки, оригінальний шлях вирішення військових, політичних, економічних чи особистісних цілей. Стратагема подібна алгоритму, вона організовує послідовність дій.

Дипломатичні стратегіми – зорієнтовані на вирішення важливого зовнішньополітичного завдання чи планів, розраховані на тривалий період й відповідають національним та державним інтересам. В дипломатії поняття стратегемності передбачає суму цілеспрямованих дипломатичних і військових заходів, розрахованих на реалізацію довгострокового стратегічного плану вирішення кардинальних завдань зовнішньої політики держави.

Стратегема фактично вибудовується на глибокому вивченні ситуації та супротивника. З огляду на це, стратегема як засада сучасних інформаційних, класичних і гібридних воєн передбачає:

- уміння розраховувати ходи та передбачати їх наслідки;

- знання та врахування психологічних особливостей супротивника (тих, проти кого спрямований план);
- наполегливість в реалізації;
- високий рівень поінформованості про дії супротивника (тут – особливо вагома роль інформаційної складової з опорою на такі методи як розвідка, шпівонаж тощо).

Історія класичних військових та інформаційно-психологічних операцій налічує тисячі років. Однією з перших праць з цієї проблематики є класичний твір китайського вченого і полководця Сунь Цзи (544 – 470 рр. до н.е.) «Про війну» («Закони війни учителя Суня»), де він визначив проблему психологічних аспектів впливу на масову та індивідуальну свідомість⁹. Безумовно, учення Сунь Цзи належить передовсім тій епосі, в яку воно було створене. Але наявність у ньому концепції, яка ґрунтується на засадах системного підходу до осмислення багатьох сторін війни як історичного і соціального явища, дозволило цьому вченню зберегти свою актуальність і нині.

Сунь Цзи писав, що найкраща політика зводиться до захоплення держави взагалі, зруйнувати її значно легше. Узяти у полон армію противника краще, ніж знищити її. Одержати сотню перемог у сотні боїв – це ще не межа мистецтва. Скорити противника без бою – ось вінець мистецтва. Найвигідніша з усіх воєнних стратегій – маніпулювання ворогом таким чином, щоб домогтися легкої перемоги над ним без бою. Краще атакувати свідомість противника, ніж його укріплені міста.

Війна – гра обману. Атакуй ворога, коли він найменше до цього готовий. Дій, коли він найменше тебе очікує. У цьому полягає тонкість командування стратега, що неможливо заздалегідь передати чітко визначеними правилами, готовими для негайного застосування.

Президент Російської Федерації В. Путін очевидно позиціонує себе «гідним учнем» Сунь Цзи, серед стратегем якого «війна – це шлях мистецтва омани». Можна припустити, що В. Путін спирається на стратегему – «повнота і пустота Світу». Він реалістично враховує сильні й слабкі сторони як власні, так і

президента США Б. Обами, канцлера ФРН А. Меркель, владного українського тріумвірату П. Порошенко – А. Яценюк – О. Турчинов. Стратегемна тактика російського президента полягає в тому, що «противник не знає, де він буде стинатися». Сьогодні Слов'янськ, завтра – центр Донецька, післязавтра – Краматорськ. Потім – Одеса, Луганськ, Дебальцеве... 20 тисяч військових і силовиків щодня відступають-наступають, здають зброю, перероджуються в «колорадів», гинуть на безлюдній дорозі, відбиваються від чисельних і невинних атак на блокпостах. З обох боків запрацювала важка артилерія і бронетехніка. Переговорний процес не дає бажаного ефекту, офіційна Москва заперечує будь-які звинувачування у втручанні у внутрішньоукраїнські справи.

Такі кроки добре вписуються й у інші, взяті на озброєння Кремлем, китайські стратегіями, зокрема: «Перемога в протистоянні – наслідок «війни ілюзій». Якщо ти слабкий – нехай думають, що ти сильний, якщо ти сильний – нехай думають, що ти слабкий, якщо ти на півночі – нехай думають, що ти на півдні...».

Інша успішна для В. Путіна стратегема: «Ідеальна перемога – без вступу у воєнні дії». Працюють невеликі профрозвіддиверсійні групи командос. Їх кінцеве завдання – перетворити Схід на українське «Косово». У липні-серпні 2014 р. зростає психологічна агресія. Масова жорстокість, істерія проти «бандерівців», «хунти», «Правого сектору» разом із «Свободою» мають сформувати ненависть, етнічне несприйняття всього українського. Водночас, що показово, зростання ролі традиційних силових компонентів як інструментів державної політики у вирішенні конфліктів.

Дуже вдало офіційна Москва використовує і стратегему «керування ворогом як основа легкої перемоги». Ми не можемо діяти рішуче, бо боїмося кровопролиття. Не можемо нейтралізувати спецзасобами терористів, бо вони прикриваються «живим щитом», «мирними найманцями». Ми звільнили місто, але тут же відступили, аби не допустити людських жертв. Потім знову його беремо з жертвами.

Тактика Києва здебільшого нагадує орієнтування на стратегеми Секста Юлія Фронтіна, що вивчав війну на вісім століть пізніше знаменитого китайця Сунь Цзи. Візантіїці в боротьбі проти македонського царя Філіпа II усіляко уникали рішучого бою, відмовились від оборони кордонів, відступили за міські укріплення, добилися того, що цар, не маючи терпіння на тривалу осаду, відступив. Однак через два роки потому Філіп завоював усю Грецію. Київські політики також орієнтуються на допомогу ззовні, демонструють згубну для збереження державності, неприпустиму поступливість і непротивлення.

Вірогідно, в контексті оцінки змістовної направленості стратегеми «таємно цупити дрова з-під котла іншого», українська сторона програла інформаційну війну. Водночас варто зауважити, що нерішучі та непослідовні кроки українського державного керівництва по захисту держави, відсутність тривалий час чіткої офіційної оцінки дій Росії в Криму та на Донбасі, поряд з іншими чинниками не сприяли рішучій політичній і економічній протидії Росії з боку Заходу.

Обережні пацифісти Б. Обама й А. Меркель не почнуть реальну війну за Україну (як не почали її із Башаром Хафезом аль-Асадом у Сирії), потрапивши в пастку «мирних ініціатив» В. Путіна або, іншими словами, зіткнувшись із свого роду «філософією неприємних істин»¹⁰. Це і є основа його воєнної стратегії: мир і дружба в обмін на розширення Росії разом із призупиненням глобалізації. Та загрожує розчинити державу з найбільшою в світі територією в мультикультурності і «огидній толерантності».

Москва оголосила про створення власної консервативної «руської євразійської цивілізації», як «останнього носія цінностей древньої європейської і римської цивілізації». Для цього Путін, як колись і лідер КНР Мао, почав культурну революцію. Проти тих же «мультикультуризму і толерантності». 2014 він оголосив роком культури у Росії. 12 грудня 2013 р., у Думі, він заявив, що в світі «все більше людей, які підтримують нашу позицію по захисту традиційних цінностей, що тисячоліттями складали духовну, моральну основу цивілізації кожного народу, цінностей традиційної сім'ї, справжнього

людського життя, у тому числі, і життя релігійного». Із безсумнівного лідера нації він стає духовним вождем. Це перші важливі кроки до культу особистості. Антиглобалізація – його повивальна бабка.

У тому числі й на цій основі Путін хоче відродити могутність сучасної Росії як спадкоємиці Радянського Союзу, розпад якого він вважає найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття. Росія прагне відновитися як імперія і розробляє (в особі різних інституцій і політиків) плани історичного реваншу. Як підкреслив М. Михальченко: «Оскільки Росія не може реваншуватися по відношенню до США і НАТО, які перемогли її у Третій «холодній» війні, то вона пробує реваншуватися на тих країнах, які оголосили стратегії євроінтеграції, тюркізації, китаїзації. Україна є об'єктом «№ 1» такої реваншизації, оскільки без України Росія як імперія відродитися не може»¹¹. Ще раніше – у 2008 році – об'єктом геополітичної експансії Російської Федерації і полігоном для реалізації стратегічного підходу Кремля стала Грузія.

Ретроспективний аналіз причин, характеру і наслідків російсько-грузинської війни 2008 року з екстраполяцією на дипломатичні, політичні, інформаційні та воєнні дії Росії проти України в 2014 – 2017 рр. дозволяє зробити певні узагальнення в площинах глобального, регіонального, українського, а також загального безпекового і міжнародно-правового вимірів цих міжнародних конфліктів.

На нашу думку, приблизно в середині першого десятиліття ХХІ ст. Росія завершила своєрідну «геополітичну паузу» і перейшла до відновлення надпотужних міжнародних позицій. Свідченням цього став хоча б виступ В. Путіна на конференції з безпеки в Мюнхені (2007 р.) і тиск на НАТО з метою недопущення прийняття на Бухарестському саміті (2008 р.) Планів дій України та Грузії по членству в Альянсі. Взагалі в ході саміту НАТО в Бухаресті Російська Федерація по суті перекреслила принципи Основоположного Акту «Росія – НАТО», підписаного в 1997 р., згідно з яким Росія визнавала право будь-якої країни Європи самостійно забезпечувати свою безпеку, тобто

вступати чи не вступати до тих чи інших оборонних союзів, а НАТО натомість гарантувало, що на території нових його членів не розміщуватиметься ядерна зброя.

Тому не дивно, що ситуації довкола Грузії 2008 р. та України 2014 – 2017 рр. стали новим свідченням своєрідного тлумачення Росією норм міжнародного права та своїх зобов'язань як у межах європейського безпекового виміру, так і глобального світового співтовариства. У цьому плані додамо, що кожному з великих міжнародних акторів сучасності не менш небезпечно вважати, що він може безкарно чинити порушення в галузі міжнародно-правових міждержавних відносин у ситуації, яка постійно змінюється в умовах розвитку інтеграційних процесів і глобалізації світу.

Слід звернути увагу і на той промовистий факт, що реальністю XXI ст. стала ситуація, коли напруга старих і нових конфліктів перевищує політичні й інституційні можливості міжнародного співтовариства чи окремих держав по їх вирішенню. У цьому сенсі війна на Кавказі розцінюється як серйозний виклик міжнародному співтовариству. Професор С. Ларрабі стверджує, що події на Кавказі показали явну обмеженість Заходу в плані механізмів впливу на регіон, де Росія має потужний стратегічний інтерес та перевагу у військовій силі¹². Ще яскравіше все це проявилось в теперішній ситуації довкола України і відверто агресивних і протиправних у міжнародно-правовому аспекті кроків Кремля, у тому числі з використанням проросійської п'ятої колони і «подвійних стандартів» у тлумаченні норм міжнародного права у своїх інтересах і з власною вигодою.

Ще один важливий чинник, який зумовив агресивну експансіоністську поведінку Росії спочатку щодо Грузії, а потім й України – історична обумовленість конфліктів в умовах розпаду і після розпаду імперій. Саме процесами пострадянського імперського синдрому спробував пояснити причини конфлікту український політолог В. Карасьов. Відповідь на запитання «чому саме Грузія і Україна?», на його думку, треба шукати у певній диференціації пострадянського простору після «революції троянд» у Грузії,

Помаранчевої революції в Україні (а тепер уже й Революції Гідності – *прим. авт.*) та формування постреволуційних режимів. Відносини з Російською Федерацією засвідчили, що Росія ніколи не погодиться на те, щоб на пострадянському просторі, на колишньому імперському просторі формувалися інші держави з іншими політичними моделями та з іншими геополітичними орієнтаціями. Весь сенс так званого цивілізованого розпаду Радянського Союзу полягав у тому, що всі країни одержують умовну державність, умовний суверенітет і не обирають інші системи безпеки, інші геополітичні орієнтації, окрім російських. Ось на це погодилася тоді і російська еліта, і пострадянські еліти національних республік, які потім утворили нові незалежні держави.

Події 2003 р. у Грузії і 2004 р. в Україні спричинили розірвання цього пост-Біловезького консенсусу. Нові країни почали формувати нові державні системи, перейшовши з пост-Біловезького етапу умовної державності на інший етап, який В. Карасьов називає етапом створення націй, або етапом будівництва держав. Але, розпочавши цей новий етап свого державного будівництва, не просто державотворення, а конвертації пост-Біловезької державності в націю, і в державність, яка орієнтується на європейські принципи і має геополітичні орієнтації, пов'язані з євроатлантичною системою колективної безпеки, Грузія та Україна опинилися перед вибором: або створити асиметричні федерації, або перейти до дійсно консолідовано-національного буття. Тобто створити сильні нації або заморозити ту ситуацію, яку вони отримали внаслідок Біловезької угоди, розпаду Радянського Союзу і конфліктів у стані стагнації на початку 1990-х років. «Оце і є фундаментальне підґрунтя конфлікту, – підкреслює автор. – Грузія хоче перейти від стану малої імперії, якою вона є через відсутність консолідованої інтегрованої нації, і нарешті стати цією нацією, територіально цілісною, інтегрованою державою. Інакше вона так і залишиться у своєму замороженому малоімперському стані. Це використає Росія, яка розуміє, що формування нових, сильних, серйозних націй на постімперському просторі розмиває його, формує нові регіональні конфігурації, і, головне, що

РФ ризикує втратити пояс напівдержав (сірих зон, буферних зон), які вона завжди розглядала як пояс безпеки»¹³.

Прогнозованість конфліктів на постімперському просторі підкреслив і політичний аналітик В. Горбач: «Коли радянська імперія відходила з колишніх республік, вона робила «закладки», – такі конфлікти для того, щоб геополітично впливати на них, щоб мати можливість тримати на цих територіях війська у вигляді миротворчих сил, щоб мати “больові точки” у новостворених країнах, на які можна тиснути, і вони вже рефлекторно реагуватимуть таким чином, як потрібно тому, хто тисне»¹⁴.

На наш погляд (і ми тут солідарні з точкою зору політтехнолога В. Бали¹⁵), події серпня 2008 р. засвідчили, що Росія так і не змогла позбавитися «комплексу імперії». Щось подібне ми вже переживали, коли Кремль заявив претензії на свій ексклюзивний особливий вплив на країни «ближнього зарубіжжя», до яких було включено всі країни колишнього СРСР, в тому числі Україну. Не дивно, що цей «імперський комплекс» вийшов на чільне місце в 2014 році як своєрідна агресивна рефлексія на події в і довкола України – Європейська Революція, Революція Гідності, крах правлячого промосковського режиму В. Януковича, підписання Україною Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом –, які загрожували остаточно вирвати Київ з-під впливу Москви.

Тим самим, як у глобальному вимірі, так і з точки зору сучасних російських владних центрів, проблема територіальності та кордонів набула серйозного геополітичного значення. На початку другого терміну президентства В. Путіна (2004 р.) пріоритетними визнавалися ті напрямки східної політики Росії, які були пов'язані з країнами, територіально близькими до Росії або такими, що мали з нею спільні інтереси. Водночас, усі вони в єдиному ланцюгу продовжують становити зону життєвих інтересів Росії. Російські політики й політологи намагаються сформулювати «концепцію розширеного тлумачення поняття «кордон»: російський кордон від Курил до Закавказзя і Криму

видається їм не лише демаркаційною лінією, але й потенційною зоною російського впливу, здатною «подолати» офіційні рубежі»¹⁶.

У цій складній багатоходовій конкурентній грі Російської Федерації проти інших потужних міжнародних акторів – США, ЄС насамперед – надзвичайно великої ваги в сучасному світі набуває боротьба за енергоносії і, відповідно, за енерготранспортні коридори. Іншими словами – це велике питання конкуренції за транзитні магістралі енергоносіїв й транспортні коридори, у якій Україні та Кавказу відводяться дуже серйозні ставки з точки зору глобального виміру проблеми. Прагненням Росії є не тільки постачати власні енергоносії переважним чином до Європи та контролювати шляхи їх поставок (а значить отримувати прибутки від транзиту) але й перебрати на себе роль єдиного посередника в поставках газу та нафти з країн Каспію й Центральної Азії¹⁷. Помилково вважати, що конфліктність у відносинах між Росією і Заходом постала у зв'язку із конфліктом між сепаратистами і центральною владою на грузинській чи українській території та збройним втручанням Росії. Вона почала нагнітатися обома сторонами на тлі газових криз і політизації Кремлем енергетичного чинника у відносинах насамперед з Києвом. За будь-яких обставин Росія завжди шукатиме можливі ресурси для відновлення і посилення своєї енергетичної складової. У сенсі екстраполяції на проблему нашого дослідження це означає, що найближчим часом Східна Європа/Україна і Кавказ з його російсько-грузинським сегментом залишатимуться регіонами підвищеної конфліктогенності.

Разом з тим, як підтверджують російсько-грузинська 2008 р. та російсько-українська 2014 – 2017 рр. війни, Захід не готовий до прямого збройного конфлікту з Росією, зокрема як з позицій тісної співпраці з нею деяких провідних держав (насамперед це стосується Франції та ФРН), так і з психологічної точки зору. Однак пропозиція Москви відтворити багатополюсність також деструктивна, оскільки базується на заздалегідь конфліктних ідеях антиамериканізму, руйнування стратегічних відносин між США і Євросоюзом, внесення розколу в НАТО, забезпечення російського

політичного домінування і контролю на пострадянському просторі. Насправді для російського керівництва вирішальними виглядають механізми поширення своїх впливів на пострадянському просторі чи забезпечення якомога потужнішого контролю у Східній Європі разом із стримуванням процесів подальшого розширення сфери західного впливу на Європейському континенті.

Однак історичний досвід показує, що жодна з попередніх міжнародних систем, базованих на спробах одностороннього домінування однієї наддержави чи, навпаки, багатополюсного світу, не гарантувала ні стабільності, ні сталого миру. Тим часом у світовій політичній науці помітне наростання песимізму стосовно можливості бодай якоїсь консолідації міжнародної системи¹⁸. Російсько-грузинський і російсько-український конфлікти не лише не додали оптимізму, але й призвели до зростання скептичних настроїв стосовно перспектив стабільності та безпеки сучасного і майбутнього світопорядку.

Збройний конфлікт на Південному Кавказі 2008 р. та агресивна й анексіоністська політика Російської Федерації щодо України 2014 – 2017 рр. зі всією очевидністю показали, що Росія, відчуваючи останнім часом зростання своєї потужності, перш за все енергетичної та військової, хоче суттєво посилити власні позиції в координатах динамічної системи міжнародних відносин початку XXI століття. Це спричинило активізацію Росії на всіх напрямках і насамперед у сфері відновлення свого впливу над пострадянським простором. Шляхи і методи реалізації такої політики, зокрема силою зброї й визнання суверенітету Абхазії та Південної Осетії, анексії та включення Криму до складу Росії, підтримки незаконних сепаратистських угруповань на Сході України – фактично на основі стратегії «повзучої легітимації тероризму», можуть завести Москву в глухий кут, стати Пірровою перемогою в її стратегічному плані.

На думку політика і дипломата Ю. Щербака, в кінцевому підсумку відбулася матеріалізація й реалізація доктрини Путіна, політично-юридичною підставою чого є Косово. Саме Косово стало тим прецедентом, який використовується сьогодні для того, щоб на євразійському просторі утвердити

нову модель ліквідації низки міжнародних домовленостей. Перемогла Realpolitik, коли йдеться про brutальне порушення домовленостей і державного суверенітету та руйнування всіх угод¹⁹.

Російсько-грузинський збройний конфлікт і анексіоністсько-загарбницька політика Росії щодо України повинні послужити серйозним уроком для української держави і суспільства.

По-перше, потрібно кардинально переглянути питання захисту власного існування: життя громадян України, суверенітету і територіальної цілісності держави. Вона повинна передусім розраховувати на власні сили, в тому числі ефективну економіку, дієву професійно підготовлену армію, дипломатичне та інформаційне забезпечення тощо.

По-друге, необхідно найрішучішим чином приділити увагу структурам і особам, дії яких можуть прямо загрожувати саботажом, шпигунством та диверсіями, а також тим інституціям (як місцевим, так й іноземним), хто вже зараз фінансує сепаратистську та іншу антидержавну діяльність в Україні.

По-третє, Україна не настільки багата держава, щоб підгодовувати на державних і виборних посадах своїм бюджетом своїх же ворогів. Насамперед мова йде про реальних і потенційних колаборантів з числа урядовців, держслужбовців і представників різних політичних партій.

По-четверте, українській владі слід нарешті розібратися з проблемою подвійного громадянства в Україні. Причому, це проблема не лише Криму, але й, зокрема, Чернівецької та Закарпатської областей. Цивілізована і водночас рішуча практика політики надання громадянських прав існує, зокрема, в такій державі як Швейцарія, і їй варто було б повчитися.

По-п'яте, провідні українські політики повинні знайти в собі мужність і відповідальність об'єднуватися навколо національних інтересів хоча б так, як це роблять грузинські. Потрібне насамперед згуртування еліт довкола загальнонаціональних інтересів, посилення безпекової складової в загальнодержавній концепції розвитку, визначення й відстоювання принципових пріоритетних зовнішньополітичних напрямків, значимих для

всього суспільства та держави, і, що надзвичайно важливо, інформаційне забезпечення відповідного курсу в міжнародній політиці та відносинах із своїми державами-сусідами, в тому числі й з метою піднесення ролі іміджевої складової в зовнішній політиці.

Якщо ми надалі прагнемо не лише виправити недолугість у позиціонуванні держави на міжнародній арені, але й посилити позитивну складову нашого іміджу, то маємо насамперед усвідомити, що внутрішньополітичний чинник завжди відіграватиме важливу, а іноді й визначальну роль під час ухвалення зовнішньополітичних рішень. Апелювання до міжнародної спільноти заслуговує на повагу лише в разі власної спроможності захищатися. Такий комплексний підхід повинен працювати на переконання наших зарубіжних партнерів у тому, що конкретні завдання їхньої країни можуть бути ефективніше вирішені саме в співробітництві з Україною.

Війна чітко увиразнила й інші суттєві проблеми України: держава виявилася демілітаризованою, не розвинула системи союзів у своєму органічному геополітичному просторі, не налагодила належних стосунків із наймогутнішим і найближчим до себе військовим блоком – НАТО, і водночас ніяк не працювала на геополітичну протидію агресії з боку Росії, бездіяльність владних структур проявилася в т.ч. в інформаційному просторі.

Звідси, тільки активна зовнішня політика на основі врахування національних пріоритетів і реальних можливостей Української держави в поєднанні зі зваженою консолідованою й ефективною внутрішньою політикою і прогнозованим прагматичним проєвропейським зовнішньополітичним курсом може забезпечити позитивний імідж і гідне місце Україні на міжнародній арені. Потрібно покінчити з ситуацією «внутрішнього дисбалансу», яка для нашої держави особливо небезпечна з точки зору програми світового простору як єдиного організму, що ґрунтується на визнанні світового лідерства в якості провідної цінності світової політики. За справедливим судженням російського науковця І.Ф. Кефелі, «твердим ядром цієї програми є твердження, згідно якому в світовому просторі існують ключові зони, а контроль над ними забезпечує

світове лідерство»²⁰. У нашому випадку Росія прагнула і надалі прагнучиме зберегти контроль над ключовою зоною євразійського геополітичного простору. Звідси, особлива вразливість України була не стільки в тому, на кого з міжнародних акторів (Російську Федерацію, Європейський Союз чи США) вона робила ставку, а, насамперед, у тактичній і стратегічній невизначеності нашої офіційної позиції та лінії поведінки в суперечливих конфліктогенних ситуаціях у ключових геополітичних зонах. Європейський вибір як наслідок революційних потрясінь 2013 – 2014 рр. не лише ліквідує загрозливу проблему «внутрішнього дисбалансу», але й кардинально зміцнює міжнародні позиції України.

Уповні погоджуємося зі знаним українським політологом М. Михальченком²¹, що докорінний зовнішньополітичний вибір у новій ситуації переструктуризації пострадянського світу тісно пов'язаний зі світоглядною переорієнтацією більшості українського суспільства на новий тип мислення – цивілізаційний (замість ідеологічного, який домінував у період «холодної війни»). Якщо виходити з позицій ідеологічного підходу, ситуація змінилася докорінно: Схід, тобто Росія, прагне підкорити Україну.

Цивілізаційний спосіб мислення «працює» не в площині «класовий ворог – світова війна», а в площині конкуренції ідей, технологій, способів життя, взаємодопомоги, тобто щодо цивілізаційних цінностей життя: яка країна, об'єднання країн забезпечують вищий рівень життя і соціального захисту. І тут доведеться ламати старі стереотипи мислення: хто ворог, а хто цивілізований партнер; які норми взаємовідносин націй у глобалізованому суспільстві; чи потрібна нова «холодна війна» і відродження імперій, новий тип і стиль взаємовідносин великих, середніх і малих країн тощо. На перспективу для України важливо було не тільки зробити свій вибір, підписавши Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом, але і відстояти його шляхом успішної інтеграції до європейської системи економічних, політичних, громадянських цінностей.

Це також означає, що мирний потенціал України повинен стати могутнім засобом у справі припинення збройного конфлікту на Сході України і війни з Росією, яка в постанові Верховної Ради від 27 січня 2015 р. була визнана державою-агресором. У спробах стабілізувати ситуацію та припинити конфлікт, як пише Р.О.Додонов, не можна і не слід покладатися лише на озброєних людей. Мирне врегулювання обов'язково повинно передбачати культивування альтернативних джерел влади, реконструкцію інституцій громадянського суспільства, цивільного самоврядування тощо²². Уповні ймовірно, така позиція «не переконає тих adeptів *realpolitik*, які вважають, що якщо є пістолет, то добре слово зайве. Для нескаламутненої-мілітаристської, «реконструкторської» свідомості міркування про «гібридні війни» й «асиметричні відповіді» звучать музикою, яка заглушає питання «якою ціною?» або навіть «заради чого?». Вони здатні причиняти страждання, але у певному важливому сенсі вже програли»²³. Формування такого «третього шляху» подолання збройних конфліктів сучасності – справа непроста і тривала в часі. Але саме можливість мирного врегулювання конфліктів треба на перспективу перетворити в реальну альтернативу військовим методам.

Таким чином, регіональні та субрегіональні конфлікти, в тому числі «конфлікти низької та середньої інтенсивності» перетворилися в одну з рис міжнародних відносин після завершення «холодної війни», стали показовим чинником сучасного нового глобального порядку. В цих умовах характер зростання потенціалу Росії та нарощування нею військової могутності відбувається в тому числі з метою демонстрації сили та прагнення упокорення «свободолюбних» народів. «Кольорові революції» в Грузії й Україні Росія розцінила як своєрідний виклик. Вона діє з великодержавної позиції усунення «іншого», пошуку ворога, протистояння «ворожому» оточенню. Серпневий 2008 р. конфлікт на Кавказі та «гібридна» війна проти України в 2014 – 2017 рр. стали віхами в боротьбі Росії за пострадянський простір. При цьому Москва грубо знехтувала чинними нормами міжнародного права. Зокрема, у випадку з Україною це стосується недотримання положень Будапештського меморандуму

1994 р. про гарантії ядерних держав, у тому числі Росії, територіальної цілісності та суверенітету України, а також Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.

Генеральна мета Росії – за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, але й зробити своєрідну заявку на глобальне лідерство на основі «особливої моделі» відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії й Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь у якості своєрідної реакції на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні. Фактично така поведінка Російської Федерації – це виклик для ЄС, НАТО і, особливо, США, очікувальна стратегія яких чи позиція м'якої сили можуть бути неефективними в протиборстві з Росією. Відтак, існує необхідність дієвіших кроків з боку Заходу в прийнятті рішень, а також необхідність переглянути структурне та функціональне навантаження міжнародних організацій і міжнародно-правові норми, покликані забезпечити ефективне функціонування системних міжнародних механізмів.

Безсумнівно, що, при всій значимості для Москви успіхів у битві за Кавказ, «українське питання» є ключовим у російській стратегії домінування на пострадянському просторі. При цьому очевидне чітке тактичне та стратегічне перспективне бачення і розуміння Росією того беззаперечного факту, що тільки досягнувши своїх цілей в Україні вона остаточно реалізує запропоновану їй керівництвом «особливу модель» відносин із навколишнім світом. Фактично риторичним стало питання: чи буде Росія й надалі прагнути реалізувати свої імперські цілі методами примусу і сили, чи вона готова працювати всередині системи міжнародних відносин, яка зароджується, в якій цінуються співробітництво і консенсус?

Загалом стратегія Кремля спрямована на перерозподіл сфер впливу, на розкол союзів і запобігання створення нових, розвал незалежних країн, створення «буферних зон» і «поясів нестабільності», отримання певних преференцій і оволодіння новими ринками збуту. Припускаємо, що події 2008 року в Грузії та 2014 – 2017 рр. в Україні є свідченням початку того, що Росія вдалася до наймасштабнішого геополітичного проекту з моменту руйнування «Берлінської стіни», розпаду Радянського Союзу і світової системи соціалізму. В. Путін відчинив «скриню Пандори», прагнучи підпорядкувати Кремлю євразійський простір всупереч міжнародному праву і волі суверенних держав. Військова агресія Росії проти Грузії, а зараз проти України – це, насправді, виклик-випробування для всієї системи європейської та міжнародної безпеки. Світ знову, очевидно, поринає у марево «холодної війни» з «гарячими» точками. На часі – необхідність створення нової дієвої архітектури європейської безпеки. У сенсі цього особливого звучання й актуальності не лише для України, але й для всіх потужних міжнародних акторів сучасності, набуває ще одна стратегема: «Прозріти може лише той сліпий, що вдивляється у піймуть».

---

¹ Куприяшкин И.В. Современные вооруженные конфликты в трактовке М.Кревельда и М.Калдор / И.В.Куприяшкин // Вестник ВГУ. Серия: Философия. 2017. № 1. С. 128.

² Михеев В.Ю. Причины современных конфликтов и методы их урегулирования в концепциях М. Калдор и С. Хантингтона / В.Ю.Михеев // Этика войны и мира: история и перспективы исследования / под общ. ред. Б.Н.Кашникова, А.Д.Куманькова. СПб.: Алетейя, 2016. С. 109 – 128.

³ Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / М.Калдор; пер. с англ. А.Апполонова, М.Дондуковского; ред. перевода А.Смирнов, В.Софронов. М.: Издательство Института Гайдара, 2015. С. 183–184.

⁴ Киридон А.М. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз: Монографія / А.М.Киридон, С.С.Троян. К.-Рівне: КиМУ; РІС КСУ, 2009. С. 3–4.

⁵ Додонов Р.О. Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії: монографія / Р.О.Додонов, Український інститут стратегій глобального розвитку та адаптації. Вінниця : ГЛОБУС ПРЕСС, 2016. С. 11.

⁶ Оприлюднена доповідь ООН з прав людини в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://religions.unian.ua/religinossociety/1012058-oprilyudnenadopovid-oon-z-prav-lyudini-v-ukrajini.html> (доступ – 15.12.2017).

⁷ Це навіть дало підстави науковцям говорити про початок Третьої світової війни. Див., напр.: Станчев М. Третя Світова: Битва за Україну / М.Станчев, Ю.Фельштинський; Перекл. Володимир Єшкілев. К.:Publish Drive, 2016. 408 с.

- ⁸ Василенко И.А. Геополитика современного мира: Учебное пособие / И.А.Василенко. М.: Гардарики, 2007. С. 75.
- ⁹ Сунь-цзы. Искусство стратегии / Сунь-цзы. М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2006. 528 с.
- ¹⁰ Мурзин Н.Н. История и Ничто / Н.Н.Мурзин. М.: ИФРАН, 2010. С. 6.
- ¹¹ Михальченко М. Реваншизм як прояв геополітики: погляд з України / М.Михальченко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dc-summit.info/temy/vneshnjaja-politika/1682-revanshizm-jak-projav-geopolitiki-pogljad-z-ukraini-1.html> (доступ – 13.12.2017).
- ¹² Камінський Є. Між Росією та Америкою: хто винен і що буде? / Є.Камінський // День. 2008. 14 жовтня.
- ¹³ Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14серпня 2008 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm> (доступ – 13.12.2017).
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Що ж насправді відбувається в Грузії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/bala/article/1912.aspx> (доступ – 13.12.2017).
- ¹⁶ Лузянин С.Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004 – 2008 гг.) / С.Г.Лузянин. М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. С.12–13.
- ¹⁷ Мартинюк В. Російсько-грузинський конфлікт: зміна тенденцій поставок енергоносіїв з Каспійського регіону / В.Мартинюк // Українська правда. [Електронний ресурс]. Режим доступу: pravda.com.ua/news/2008/9/19/81534.htm (доступ – 11.12.2017).
- ¹⁸ Войтоловский Ф.Г. Единство и разобщенность Запада: Идеологическое отражение в сознании элит США и Западной Европы трансформации политического миропорядка 1940-2000-е гг. / Ф.Г.Войтоловский. М.: Крафт, 2007. 464 с.
- ¹⁹ Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14серпня 2008 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm> (доступ – 13.12.2017).
- ²⁰ Кефели И.Ф. Философия геополитики / И.Ф.Кефели. – СПб.: Петрополис, 2007. – С. 34.
- ²¹ Михальченко М. Україна зробила перший крок, що далі? / М.Михальченко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2013. 6(68) (листопад-грудень). С. 299 – 300.
- ²² Додонов Р. О. Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії. – С. 135.
- ²³ Соколов Е. Война как бриколаж / Е.Соколов // Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / пер. с англ. А.Апполонова, М.Дондуковского; ред. перевода А. Смирнов, В. Софронов. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. С. 7.

REFERENCE

- Vasilenko I.A. Geopolityka sovremennogo mira. Moskva: Gardariki, 2007. 317 s.
- Vojtolovskij F.G. Jedinstvo i razobschiennost Zapada: Ideologicheskoe otrazhenie v soznanii elit USA i Zapadnoj Evropy transformacyi politicheskogo miroporiadka 1940-2000-e gg. Moskva: Kraft, 2007. 464 s.
- Dodonov. R.O. Konflikt na Schodi Ukrainy u dzerkali socialno-filosofskych refleksij. Vinnycia: GLOBUS PRESS, 2016. 200 s.
- Kaldor M. Novye i starye vojny: organizovannoe nasilie v globalnuuy epochu. Moskva: Izd-vo Instituta Gajdara, 2015. 416 s.
- Kaminskyj E. Miz Rosijeju ta Amerykoju: chto vynen i sho bude? // Den. 2008. 14 zovtnia.
- Kefeli I.F. Filosofia geopolitiki. Sankt-Petersburg: Petropolis, 2007. 208 s.

Kupriashkin I.V. Sovremennye vooruzennye konflikty v traktovkie M.Krevelda i M.Kaldor // *Viestnik VGU. Sieria: Filosofia*. 2017. № 1. С. 128–133.

Kyrydon A.M., Troyan S.S. Rosijsko-gruzynskij konflikt serpnia 2008 roku: istoryko-politilologicznyj analiz. Kyiv-Rivne: KyMU; RIS KSU, 2009. 80 s.

Luzianin S.G. Vostochnaja politika Vladimira Putina. Vozvraszenie Rossii na “Bolshoj Vostok” (2004 – 2008 gg.). Moskva: AST: Vostok – Zapad, 2007. 447 s.

Martyniuk V. Rosijsko-gruzynskij konflikt: zmina tendencij postavok energonociiv z Kaspijskogo regionu. – pravda.com.ua/news/2008/9/19/81534.htm

Michieiev V.J. Prichiny sovremennych konfliktov i metody ich uriegulirovania v koncepcyiah M.Kaldor i S.Hantingtona // *Etika vojny i mira: istoria i perspektivy issliedovania*. Sankt-Petersburg: Aleteja, 2016. S. 109–128.

Murzin N.N. Istoria i Nichto. Moskva: IFRAN, 2010. 259 s.

Mychalchenko M. Revanshyzm jak projav geopolityky: pogliad z Ukrainy. <http://dc-summit.info/temy/vneshnjaja-politika/1682-revanshizm-jak-projav-geopolitiki-pogljad-z-ukraini-1.html>

Mychalchenko M. Ukraina zrobyla pershyj krok, sho dali? // *Naukovi zapysky Instytutu politychnych i etnonacionalnych doslidzen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy*. 2013. 6(68) (lystopad-gruden). S. 294 – 300.

Opryliudnena dopovid OON z prav liudyny v Ukraini. <http://religions.unian.ua/religinossociety/1012058-oprilyudnenadopovid-oon-z-prav-lyudini-v-ukrajini.html>

Rosijsko-gruzynskij konflikt: prychyny ta naslidky dla evropejskoi bezpeky: ekspertna dyskusia. Nacionalnyj instytut strategicznych doslidzen, 14 serpnia 2008 roku. <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm>

Sokolov E. Vojna kak brikolaz // Kaldor M. Novye i starye vojny: organizovannoe nasilie v globalnuiy epochu. – Moskva: Izd-vo Instituta Gajdara, 2015. – S. 7 – 19.

Stanchev M., Felshtynskij J. Tretia Svitova: Bytva za Ukrainu. Kyiv: Publish Drive, 2016. 408 s.

Sun-Czy. Iskustvo strategii. – Moskva: Eksmo; Sankt-Petersburg: Midgard, 2006. 528 s.

Sho z naspravdi vidbuvajetsia v Gruzii. <http://blog.liga.net/user/bala/article/1912.aspx>